

Valodu lietojuma proporcija mazākumtautību vidusskolās pēc
2004. gada 1. septembra: skolu sagatavotības kritēriji

Marija Golubeva
Sabiedriskās politikas centrs PROVIDUS

2004

Satura rādītājs

Ievads 3

Pirmā daļa: Valodu lietojuma politika mazākumtautību vispārējā vidējā izglītībā 4

Otrā daļa: Kritēriji, kas nosaka valodu lietojuma ietekmi uz izglītības kvalitāti 8

Secinājumi 19

Ieteikumi 20

Literatūra 22

Pielikumi 23

Ievads

Izmaiņas mazākumtautību vidējā izglītībā, kas tika paredzētas 1998. gada Izglītības likumā, turpina provocēt asu reakciju sabiedrībā arī pēc 2004. gada februārī pieņemtajiem grozījumiem, kas atsakās no pilnīgas pārejas uz mācību priekšmetu pasniegšanu valsts valodā mazākumtautību vidusskolas 10. klasē sākot ar 2004. gada 1. septembri, bet nosaka valodu lietojuma proporciju 10. klasē par labu valsts valodai.

Ņemot vērā politisko saspīlējumu ap mazākumtautību izglītības reformu, kā prese apzīmē jauno valodas lietojuma proporcijas noteicošo normu ieviešanu mazākumtautību skolu vidusskolas posmā, pastāv nepieciešamība *salīdzināt reformas īstenošanā iesaistīto grupu - politikas veidotāju un skolu pārstāvju - piedāvātus kritērijus šīs politikas ietekmes vērtēšanai, un salīdzināt tos ar bilingvālās izglītības ekspertu piedāvātajiem kritērijiem.*

Šis pētījums sastāv no divām daļām: 1) īsas politikas dokumentu analīzes, kuras mērķis ir konstatēt, vai dokumenti, kas nosaka mazākumtautību vispārējā vidējā izglītībā notiekošās pārmaiņas, satur kritērijus šīs politikas efektivitātes vērtēšanai, un 2) kritērijiem jaunās valodu lietojuma proporcijas ieviešanai mazākumtautību vidusskolu 10. klasē, kas balstās uz apkopotām bilingvālās izglītības ekspertu intervijām un uz 2002. gada starptautiskās ekspertīzes “Bilingvālā izglītība Latvijā” ekspertu atzinumiem.

Izglītības likums un citi normatīvie akti neparedz bilingvālo izglītību mazākumtautību vidusskolā, tomēr pēc būtības jebkura priekšmeta pasniegšana otrā valodā ir bilingvālā izglītība, līdz ar to tās efektivitāte paaugstinās, ja tiek izmantoti zinātniski pamatotas bilingvālās izglītības metodes (Beikers 2002; Kraufords 2002; Batelāns 2002). Kritēriji bilingvālās izglītības ieviešanai, kurus apkopo šis pētījums, balstās uz Aleksa Hausena ietekmes faktoru klasifikāciju (Hausens 2002), un ir saistīti ar jaunā valodu lietojuma ieviešanas stratēģiju. Jāņem vērā, ka šajā pētījumā ir iekļauti tikai tie kritēriji, kas nosaka reformas ietekmi uz priekšmetu un valodas apguvi.

Pētījuma autore intervēja 9 Latvijas bilingvālās izglītības ekspertus un pedagogus un vienu bilingvisma pētnieci no ASV 2004. gada aprīlī un maijā (Pielikumi 1, 2).

I. Valodu lietojuma politika mazākumtautību vispārējā vidējā izglītībā

1. Valodu lietojums mazākumtautību izglītībā un sabiedrības attieksme

Nemot vērā politisko saspīlējumu ap mazākumtautību izglītības reformu, ir nepieciešams pievērst uzmanību tās mērķiem, ieviešanas metodēm un reformas ieviešanā iesaistīto grupu reakcijai uz tiem. Apkopojot sabiedrībā paustos argumentus par un pret mazākumtautību izglītības reformu, var izdalīt šādas biežāk sastopamo argumentu grupas:

Politikas veidotāju argumenti, kas atbalsta mazākumtautību vidusskolu pāreju uz mācībām galvenokārt latviešu valodā:

- 1) Argumenti, kas skar sabiedrības integrācijas politiku un latviešu valodas lomu sabiedrībā (apkopots: Silova 2002: 141-3; Hausens 2002: 102).
- 2) Argumenti, kas skar mazākumtautību skolēnu iespējas augstākās izglītības sistēmā un darba tirgū (apkopots: Hausens 2002: 102).

Pret reformu skeptiski noskaņoto pedagogu, mazākumtautību skolu un sabiedrisko organizāciju viedokļos sastopamus argumentus pret mazākumtautību vidusskolu pāreju uz mācībām galvenokārt latviešu valodā:

1) Argumenti, kas skar individuālu skolēnu attīstību:

- Mācības otrā valodā pazemina priekšmetu apgūšanas efektivitāti un līdz ar to samazina mazākumtautību skolēnu konkurētspēju (Buhvalovs, Pliners 2000: 38-9), pamatojot to ar mazākumtautību skolotāju vājo latviešu valodas prasmi, skolēnu vāmajām latviešu valodas zināšanām, kā arī ar priekšmeta apgūšanas grūtībām ne-dzima tajā valodā (LKMSAA 2003: <http://www.lashor.lv/rus/zaklu4enie.php>).
- Viedoklis, ka latviešu valodu un latviešu kultūras pamatus var efektīvāk apgūt latviešu valodas un ar Latvijas kultūru un vēsturi saistīto priekšmetu nodarbībās (LKMSAA 2003: <http://www.lashor.lv/rus/zaklu4enie.php>).
- Bilingvālās pasniegšanas un pasniegšanas otrā valodā negatīva ietekme uz skolēna psiholoģisko un kognitīvo spēju attīstību.

Lielākā daļa mūsdienu pētījumu neatbalsta secinājumu par bilingvisma negatīvo ietekmi (Beikers 2002: 108), tāpēc ietekme uz psiholoģisko un kognitīvo spēju attīstību nav iekļauta starp izglītības kvalitātes kritērijiem šajā pētījumā.

2) Argumenti, kas skar politikas veidotāju motivāciju:

- Šaubas par reformas patieso mērķi. Reformas kritiķu viedoklis – reformas īstais mērķis ir asimilēt krievvalodīgos (Aršavskaja, Gušins, Pimenovs 2000).

3) Argumenti, kas skar etnisko identitāti:

- Priekšmetu pasniegšana pārsvarā latviešu valodā neveicina/ nepieļauj skolēnu etniskās identitātes saglabāšanos (Buhvalovs, Pliners 2000: 38).

Mazākumtautību izglītības politikas ieviešanu kopš 1990. gadu vidus raksturo tas, ka lielākas diskusijas sabiedrībā notiek nevis politikas veidošanas, bet politikas īstenošanas posmā. Iespējams, ka šī situācija ir saistīta ar to, ka sabiedrībā nepastāvēja vienota attieksme pret izglītības reformas mērķiem, un sabiedrības līdzdalība lēmumu pieņemšanā šajā jomā netika veicināta (Djačkova 2003: 49).

Ir svarīgi ņemt vērā, ka politizētas diskusijas ap bilingvālās izglītības un tās ieviešanas metodes lietderību ir notikušas arī citur pasaulē: tā, 1970-ajos un 1980-ajos gados ASV daļa sabiedrības uzskatīja, ka minoritāšu bērniem būtu jāattīsta lasītprasme un citas iemaņas dzimtajā valodā pirms pārejas uz zināšanu apguvi galvenokārt angļu valodā, bet daļa uzskatīja, ka angļu valodas izmantošana pēc iespējas agrāk izglītības procesā palīdzēs bērniem labāk iekļauties vairākuma kultūrā. ASV atbalsts submersijas modelim un dažos gadījumos pat pilnīga bilingvālās izglītības nepieciešamības noliegšana bija raksturīga tieši konservatīvākiem politiķiem un republikāņu administrācijām. Atkarībā no liberālāku vai konservatīvāku politiķu atrašanās pie varas, ASV periodiem, kad bilingvālā izglītība tika kritizēta un noliegta, sekoja periodi, kad tā tika pozitīvi vērtēta un atbalstīta (Beikers 2002: 152-3). Līdz ar to analizējot sabiedrības un politiķu attieksmi pret mazākumtautību izglītības reformu nevajadzētu ignorēt politisko ideoloģiju ietekmi uz reformas mērķiem un ieviešanas stratēģiju.

2. Izglītības politikas dokumenti un normatīvie akti, kas nosaka valodu proporciju mazākumtautību vispārējā vidējā izglītībā un kritēriji politikas ietekmes vērtēšanai

Attiecībā uz mācību procesa organizāciju, skolu darbības tiesiskus parametrus nosaka Vispārējās izglītības likums un Izglītības likums. Valodu lietojuma kontekstā tieši 1998. gadā pieņemtais Izglītības likums ar Pārejas noteikumiem, kas sākotnēji paredzēja pāreju uz pasniegšanu tikai latviešu valodā mazākumtautību skolu 10. klasēs no 2004. gada 1. septembra, izraisīja vislielākās debātes un pretestību.

2004. gada februārī izdarītie grozījumi nosaka, ka “2004.gada 1.septembrī — valsts un pašvaldību vispārējās vidējās izglītības iestādēs, kurās īsteno mazākumtautību izglītības programmas, sākot ar desmito klasi, mācības notiek valsts valodā atbilstoši valsts vispārējās vidējās izglītības standartam... Valsts vispārējās vidējās izglītības standarts, valsts arodizglītības standarts un valsts profesionālās vidējās izglītības standarts noteic, ka mācību satura apguve valsts valodā tiek nodrošināta ne mazāk kā trijās piektdaļās no kopējās mācību stundu slodzes mācību gadā, ieskaitot svešvalodas, un nodrošina ar mazākumtautības valodu, identitāti un kultūru saistīta mācību satura apguvi mazākumtautības valodā” (Izglītības likums, Pārejas noteikumu 9. panta 3. daļa).

No normatīvajiem aktiem, kas nosāka mācību procesa mērķus un parametrus vidusskolai, svarīgākie ir:

- “Noteikumi par valsts vispārējās vidējās izglītības standartu” (2000. gada 5. decembra MK noteikumi Nr. 263) – nosaka vispārējās vidējās izglītības obligāto saturu un pielikums Nr. 3 nosaka izglītības programmu virzienu obligātos mācību priekšmetus. Saskaņā ar 2003.gada 13.maija grozījumiem, ar 2004.gada 1.septembri, sākot ar 10.klasi, mazākumtautību izglītības programmās katru mācību gadu ne mazāk par pieciem mācību priekšmetiem jāapgūst latviešu valodā. Šajā skaitā neietilpst latviešu valoda un literatūra.
- Vispārējās vidējās izglītības mācību priekšmetu standarti – nosaka priekšmetu saturu vidusskolām (bet ne valodu lietojumu).
- Vispārējās vidējās izglītības mazākumtautību programmu paraugs (apstiprināts ar Izglītības un zinātnes ministrijas 2003.gada 15.jūlija rīkojumu Nr. 341) – nosaka vispārējās vidējās izglītības programmu plānošanas obligātās prasības mazākumtautību vispārējās vidējās izglītības programmām. Atšķirībā no analogiska parauga mazākumtautību pamatizglītības programmām, vispārējās vidējās izglītības mazākumtautību programmu paraugs nepiedāvā konkrētus modeļus bilingvālās izglītības turpināšanai vidusskolā.

Valodu lietojumu mazākumtautību izglītības programmās vidusskolā un tā iespējamo ietekmi uz izglītības kvalitāti nevajadzētu analizēt atrauti no valodu lietojuma mācību procesā pamatskolā, kuru nosaka Valsts pamatizglītības standarts un Pamatizglītības mazākumtautību programmu paraugs ar tajā piedāvātajiem četriem bilingvālās izglītības modeļiem pamatskolai.

Sākot ar 1998. gada Izglītības likumu, normatīvie akti noteica valodas lietojuma parametrus var izvēlēties vidusskolā, ko sabiedrībā sauc par ”mazākumtautību vidējās izglītības reformu”, tomēr jāņem vērā, ka dokumenti, kas nosaka šīs politikas mērķus un daļēji arī tās ieviešanas stratēģiju, ir sadrumstaloti un nesniedz vienotu priekšstatu par politikas ietvaru: mērķiem, politikas un darbības rezultātiem un rezultatīvajiem rādītājiem, ieviešanas metodēm un ietekmes vērtēšanas kritērijiem.

Mazākumtautību vispārējās vidējās izglītības politikas **mērķus** formulē gan Vispārējās vidējās izglītības standarts, gan Sabiedrības integrācijas programma, gan Vispārējās vidējās izglītības mazākumtautību programmu paraugs. Savukārt, par dokumentiem, kas nosaka politikas **ieviešanas stratēģiju**, var uzskatīt gan Pārejas noteikumus, gan Vispārējās vidējās izglītības mazākumtautību programmu paraugu, gan normatīvus aktus, kas attiecās uz mazākumtautību izglītības programmu licencēšanu. Tomēr neviens no šiem politikas dokumentiem, savas ierobežotas funkcijas dēļ, nesatur norādes uz sagaidāmajiem politikas un **darbības rezultātiem un rezultatīvajiem rādītājiem** – līdz ar to, var secināt, ka šie politikas dokumenti nesatur mērāmus, objektīvus kritērijus, pēc kuriem var vērtēt politikas ieviešanas rezultativitāti.

Vispārējās vidējās izglītības standartā norādītie mērķi un uzdevumi bieži nav mērāmi (piemēram, “attīstīt nepieciešamību pilnveidoties”), tāpēc ir grūti spriest par šādu mērķu

sasniegšanu vai nesasniegšanu vidējā termiņā. Kritērijus izglītojamo mācību sasniegumu vērtēšanai (Vispārējās vidējās izglītības standarts, 4. pielikums) nevar uzskatīt par politikas ieviešanas rezultātu vērtēšanas kritērijiem, jo šo kritēriju mērķis ir mērīt skolēnu akadēmiskos panākumus kā tādus, kas ir visas vispārējās izglītības politikas rezultāts, nevis valodu lietojuma politikas rezultāts.

Savukārt, Izglītības attīstības stratēģija 2002.-2005. gadam, kas ietver arī vienu punktu par mazākumtautību vispārējās vidējās izglītības attīstību, piedāvā šādus vispārīgus kritērijus vidējās izglītības politikas vērtēšanai:

1. Izglītojamo izglītības sasniegumu salīdzinājums, izmantojot starptautisko salīdzinošo pētījumu metodiku;
2. Valsts pārbaudes darbu rezultāti;
3. Piešķirto valsts budžeta līdzekļu apmērs mācību literatūras iegādei.

No šiem indikatoriem, otrais ļautu spriest par mazākumtautību izglītības reformas ieviešanas ietekmi uz izglītības kvalitāti 10. klasē, ja mazākumtautību programmās izglītojamo skolēnu panākumu līmenis tiktu salīdzināts ar viņu vienaudžu panākumu līmeni pirms proporcijas "3/5 un 2/5" ieviešanas – tomēr tādu salīdzinājumu būtu iespējams veikt ne agrāk kā 2005. gada vasarā. Savukārt, 3. rādītājs raksturo nevis politikas rezultātu, bet ieguldījumu.

Kopumā var secināt, ka politikas veidotāji nav izstrādājuši rādītāju sistēmu, kas ļautu spriest par politikas mērķu sasniegšanu vai nesasniegšanu vidējā termiņā. Tas ļauj turpināt debates par valodas lietojuma politikas mazākumtautību izglītībā mērķiem un efektivitātes kritērijiem, bet neļauj jau tagad definēt skaidras kritēriju grupas, pēc kurām skolas varētu vadīties, sastādot vispārējās vidējās izglītības mācību programmas.

Ir svarīgi ņemt vērā, ka jebkuras politikas ieviešanas efektivitāti vai neveiksmi var konstatēt tikai gadījumā, ja sākumā tiek plānoti darbības rezultāti un no tiem izrietošas pārmaiņas sabiedrībā, jeb politikas rezultāti. Ir jāatzīst, ka mazākumtautību izglītības politikas ļoti plaši formulētais mērķis – sabiedrības integrācija- ir grūti mērāms, un būtu jāformulē konkrētāki vidējā termiņa rādītāji tieši mazākumtautību vidusskolu pārējai uz mācībām pārsvarā latviešu valodā. Ņemot vērā, ka ar šīs politikas ieviešanu saistītie procesi koncentrējas Izglītības un zinātnes ministrijās struktūras, pašvaldību struktūrās un skolās, būtu pareizi šajos līmeņos definēt arī darbības rezultātus (piemēram, visām mazākumtautību vidusskolām ir licencētas vispārējās vidējās izglītības programmas; visi skolotāji, kas 2004. gada septembrī mācīs priekšmetus valsts valodā, ir apguvuši bilingvālās pasniegšanas metodiku). Savukārt, viens no politikas rezultātiem varētu būt skolu absolventu laba latviešu valodas prasme (rādītājus var izstrādāt Latviešu valodas apguves valsts programma).

Šis pētījums piedāvā kritērijus, kas varētu raksturot mazākumtautību vispārējās vidējās izglītības darbības rezultātus, īpaši koncentrējoties uz skolu gatavību ieviest valodu lietojuma proporciju saskaņā ar Izglītības likuma pārejas noteikumiem.

II. Kritēriji, kas nosaka valodu lietojuma ietekmi uz izglītības kvalitāti

Ietekme uz izglītības kvalitāti vidusskolā: faktoru grupas

2002. gadā Alekss Hausens piedāvāja vērtēt bilingvālās izglītības politiku Latvijā, balstoties uz trīs faktoru grupām:

- 1) Faktoru grupa, kas attiecas uz politikas ieviešanas kontekstu. Pie šiem faktoriem pieder arī politikas ieviešanas resursi (skolotāji, mācību materiāli, infrastruktūra);
- 2) Faktoru grupa, kas attiecas uz galaproduktu (mērķi, rezultāti) – lingvistiskie faktori (valodas prasme), akadēmiskie faktori (sasniegtie akadēmisko panākumi līmeni), socio-psiholoģiskie faktori (attieksme, motivācija), socio-kulturālie faktori (sasniegtie biculturālisma līmeni);
- 3) Faktoru grupa, kas attiecas uz darbības stratēģijām (tiesību normas, kas regulē lingvistiskās un pedagoģiskās procedūras, mācību programmu raksturs, pielietotās vērtēšanas procedūras) (Hausens 2002; 97)

Ņemot vērā laika un apjoma ierobežojumus, šis pētījums pievērš uzmanību trešajai faktoru grupai – **darbības stratēģijas faktoriem**, daļēji ņemot vērā arī pirmās un otrās grupas faktorus. Pētījuma pirmā daļa ietver tiesību normu un politikas dokumentu analīzi. Faktori, kurus analizē otrā pētījuma daļa, ir:

- **Pamatskolas bilingvālās izglītības programmas** kā mainīgais lielums, kas ietekmē reformas ieviešanu 10. klasē (ekspertu viedokļu apkopojums).
- **Mācību procesa organizācija 10. klasē**: nodalītais valodas lietojums un priekšmetu izvēle pasniegšanai valsts valodā (ekspertu viedokļu apkopojums)
- Skolu gatavība ieviest 10. klasē valodu lietojuma proporciju 3/5 un 2/5: **sagatavotības vērtēšanas kritēriji un to izpildes kontrole.**

Pētījums neietver vērtējumus par piedāvāto bilingvālās izglītības vadlīniju ietekmi uz bagātinājo vai aizstāvošo bilingvismu.

1. Pamatskolas bilingvālās izglītības modeļi un pāreja uz vidējo izglītību galvenokārt latviešu valodā: ekspertu viedokļu apkopojums

Saskaņā ar bilingvālās izglītības pētnieku un 2002. gada starptautiskās ekspertīzes par bilingvālo izglītību Latvijā atziņām, bilingvālo izglītību 10.-12. klasē nevar apskatīt atrauti no tā, kā notika skolēnu apmācība līdz tam. Izglītības attīstības koncepcija 2002.-2005. mācību gadam kā vienu no izglītības politikas principiem nosaka pēctecības principu (punkts 3.7. - pirms jaunu reformu sākšanas izvērtē iepriekšējo reformu rezultātus un turpina pozitīvi novērtētās iniciatīvas). Pēctecības princips bilingvālās

izglītības ieviešanā nozīmē, ka būtu jāizvērtē bilingvālās izglītības ieviešanas rezultāti pamatskolā, pirms tiek ieviestas jaunās valodu lietojuma prasības vidusskolā. Lai izvērtētu valodu lietojuma proporcijas ietekmi uz izglītības kvalitāti 10. klasē, nepieciešams arī aplūkot, cik labi mazākumtautību izglītības modelis, kas tika ieviests pamatskolā, sagatavo skolēnu mācību vielas apgūšanai latviešu valodā 10. klasē.

Jāņem vērā, ka pilnīga mazākumtautību pamatskolas pāreja uz jaunajiem bilingvālās izglītības modeļiem bija paredzēta līdz 2002. gada 1. septembrim, kad visā pamatskolā skolēniem bija jāmacās divās valodās. Tomēr daļa skolu bilingvālo izglītību pēc noteiktas metodoloģijas ieviesa jau 90. gadu vidū. Tie skolēni, kas uzsāka mācīties divās valodās 1999. gadā, uzsāks mācības vidusskolā tikai 2007./8. mācību gadā (Markus, Grīnfelds, Švinks: 2002: 4). Daļa aptaujāto ekspertu uzskata, ka tieši 2007. gadā būtu iespējama pilnvērtīgās bilingvālās izglītības ieviešana vidusskolā.

Valodu lietojums mazākumtautību pamatskolas programmas 9. klasē ir atkarīgs no skolas izvēlēta bilingvālās izglītības modeļa (programmu parauga), kas parasti tuvojas vienam no Mazākumtautību pamatizglītības programmu paraugā piedāvātajiem modeļiem, bet ne obligāti pilnībā atbilst tiem. Dažas skolas īsteno licencētas oriģinālās bilingvālās izglītības programmas.

Pasniedzšanas valodu proporcijas 9. klasē

1. modelis	Stundas nedēļā
Latviešu valoda + svešvalodas	21-26 + 2-3
Mazākumtautību valoda	2-3
Bilingvāli	5-6

2. modelis	Stundas nedēļā
Latviešu valoda + svešvalodas	4 + 2-3
Mazākumtautību valoda	8-10
Bilingvāli	18-24

3. modelis	Stundas nedēļā
Latviešu valoda + svešvalodas	22-27 + 2-3
Mazākumtautību valoda	8-10
Bilingvāli	0

4. modelis	Stundas nedēļā
Latviešu valoda + svešvalodas	14-17 + 2-3
Mazākumtautību valoda	4-6
Bilingvāli	12-14

Lielākā daļa aptaujāto ekspertu (izņemot skolu direktorus un direktoru vietniekus) apgalvoja, ka *ne visi Mazākumtautību pamatizglītības programmu paraugā piedāvātie modeļi vienlīdz labi sagatavo skolēnus mācībām pārsvarā latviešu valodā 10. klasē.*

Analizējot skolēnu pieredzi, apgūstot priekšmetus otrā valodā vai bilingvāli, var secināt, ka ja pamatskolā tiek lietots pirmais un trešais modelis, skolēniem jau ir liela pieredze priekšmetu apgūšanā latviešu valodā. **Ceturtajā modelī** latviešu valodā pasniegto priekšmetu skaits strauji pieaug pamatskolas pēdējās klasēs, bet lielākā daļa aptaujāto ekspertu uzskata, ka ceturtais modelis nav zinātniski pamatots, un līdz ar to izsaka šaubas par tā efektivitāti. Līdzīgi 4. modeli vērtēja daži eksperti 2002. gadā (Pedersena 2002), kaut gan daļa no tiem uzskatīja, ka ar dažiem uzlabojumiem 4. modelis tomēr ir pielietojams (Čumaka 2002).

Vairākums aptaujāto ekspertu uzskata, ka skolēni, kas pamatskolā mācījās pēc **trešā modeļa**, varēja pietiekoši labi apgūt gan latviešu valodu, gan tajā pasniegtos priekšmetus, kā arī saglabāt dzimto valodu, tomēr tikai ar nosacījumu, ka skola metodiski pareizi un konsekventi ievieša 3. modeli. Šis vērtējums sakrīt ar 2002. gadā veiktās starptautiskās ekspertīzes secinājumiem (Pedersena 2002: 74-5; Hausens 2002). Daži no aptaujātajiem ekspertiem izteica šaubas par to skolēnu izglītības kvalitāti, kuri pamatskolā pārgāja no viena bilingvālās izglītības modeļa uz citu. Šie eksperti uzskata, ka tikai tie skolēni, kas 95. gadā uzsaka mācīties bilingvāli un turpināja mācīties pēc 3. modeļa, var turpināt mācības galvenokārt latviešu valodā 10. klasē. Tādu nostāju pauž arī Irina Maslo, teorētiskā pētījuma autore uz kura pamata tika izstrādāti Latvijas bilingvālas pamatizglītības modeļi:

“Mēs varam šaubīties par to bērnu izglītības kvalitāti, kas pa vidu pārgāja no viena bilingvālās izglītības modeļa uz citu. 99. gada modeļu (1., 2., un 4. modeli) mērķis nav valoda, mērķis ir iespēju vienlīdzība un izvēle. Tikai tie, kas 95. gadā uzsaka mācīties pēc 3. modeļa, un turpināja pēc tā mācīties, var 10. klasē mācīties pārsvarā latviešu valodā – ja skola strādāja atbilstoši metodiskajiem ieteikumiem un veicot tā novērtējumu skolās” (personīga saziņa, 2004. gada 6. maijā).

Kaut gan lielā daļā mazākumtautību skolu izvēlējās tieši 3. modelim tuvākās programmas pamatskolai (Markus, Grīnfelds, Švinks 2002: 7), ne vienmēr tām pietika kvalificētu skolotāju un resursu, lai konsekventi ieviestu šīs programmas (Pedersena 2002).

Daļa no ekspertiem atzīmēja arī, ka tām skolām, kas izvēlējās **2. modeli**, būtu jāturpina mācīt vairākus priekšmetus bilingvāli arī vidusskolā. Tika atzīmēts, ka 2. modelis ir metodiski sarežģītākais.

Kas attiecas uz saturisko **priekšmetu izvēli** mācīšanai latviešu valodā, jāatzīmē, ka visos modeļos, izņemot pirmo, matemātika un dabas zinību priekšmeti tiek pasniegti dzimtajā valodā vai bilingvāli (matemātika) līdz 8. vai 9. klasei. Tas sakrīt ar bilingvālās izglītības ieviešanā iesaistīto ekspertu sākotnējo vīziju: “Mēs bijām paši no humanitārām zinātnēm, valodnieki, un uzskatījām, ka eksaktus priekšmetus labāk apgūt dzimtajā valodā. Ja skolēns pēc tam vēlas iestāties augstskolā, kur padziļināti pasniedz eksaktas zinātnes,

varbūt būtu vērts piedāvāt intensīvu specializētu kursu eksakto zinātņu terminoloģijā latviešu valodā” (Aija Priedīte, personīga saziņa 2004. gada 18. maijā).

Gandrīz visi aptaujātie eksperti uzskata, ka pēctecības principa ievērošanai ir ļoti svarīga loma pārejā no pamatizglītības uz vidējo izglītību, un bilingvālās izglītības ieviešanai vidusskolā jānotiek balstoties uz pamatskolā īstenotā modeļa.

2. Jaunās valodu lietojuma proporcijas ieviešanas principi un kontrole

Priekšmetu izvēle pasniegšanai valsts valodā

Lielākā daļa aptaujāto ekspertu uzskata, ka *skolotāja bilingvālās pasniegšanas metodikas zināšanas ir svarīgākās par konkrēto priekšmetu izvēli, kuri tiek pasniegti latviešu valodā vai bilingvāli*. Apmēram puse no ekspertiem uzskata, ka priekšstats par matemātiku kā īpaši sarežģītu priekšmetu pasniegšanai otrā valodā ir maldīgs. Tomēr daļa ekspertu norādīja, ka salīdzinoši lielāks nepieciešamās leksikas apjoms un izmantojamo tekstu apjoms tādos priekšmetos kā vēsture vai bioloģija nozīmē, ka šos priekšmetus ir grūtāk pasniegt uzreiz otrā valodā. Liela daļa ekspertu uzskata, ka ja notiek pāreja no priekšmeta mācīšanas dzimtajā valodā uz tā mācīšanu latviešu valodā, būtu nepieciešams pārejas posms, kad priekšmetu māca bilingvāli, vai apgūst tajā izmantoto terminoloģiju otrā valodā.

Daži eksperti tomēr uzskata, ka eksakto priekšmetu pasniegšana otrā valodā var būt apgrūtināta skolēniem, bet no otrās puses, tās nepieciešamību nosaka konkrēto skolēnu vēlme iestāties tādā augstskolā, kur eksaktajiem priekšmetiem ir liels īpatsvars. Tas raksturo vēl vienu principu, pēc kura eksperti iesaka izvēlēties priekšmetus pasniegšanai latviešu valodā: skolēnu turpmākās izredzes darba tirgū un augstākās izglītības iestādēs.

Daži eksperti atzīmēja atšķirības proporcijas 3/5 un 2/5 ieviešanā humanitārā un matemātikas-dabaszinību virziena klasē. Humanitārā virziena klasē valodas var aizņemt līdz 36% mācību laika (no 60%), kas neradīs būtiskas izmaiņas skolēnu dzīvē no mācību valodas viedokļa. Atlikušos 24% vai 9 stundas var izmantot sportam, kultūras vēsturei, informātikai vai mūzikai, tādā veidā izvairoties no pārejas pie skolēniem sarežģītu priekšmetu mācīšanas valsts valodā. Matemātikas un dabaszinību virziena klasē pasniegt matemātiku un visus dabaszinību priekšmetus dzimtajā valodā nav iespējams, ņemot vērā, ka ir vēl dzimtās valodas stundas.

Liela daļa aptaujāto ekspertu uzskata, ka kritērijs, pēc kura izvēlēties priekšmetus pasniegšanai latviešu valodā vai bilingvāli, ir mācību programmas mērķis, kas var būt orientēts uz skolēnu karjeras izredzēm vai uz identitātes saglabāšanu:

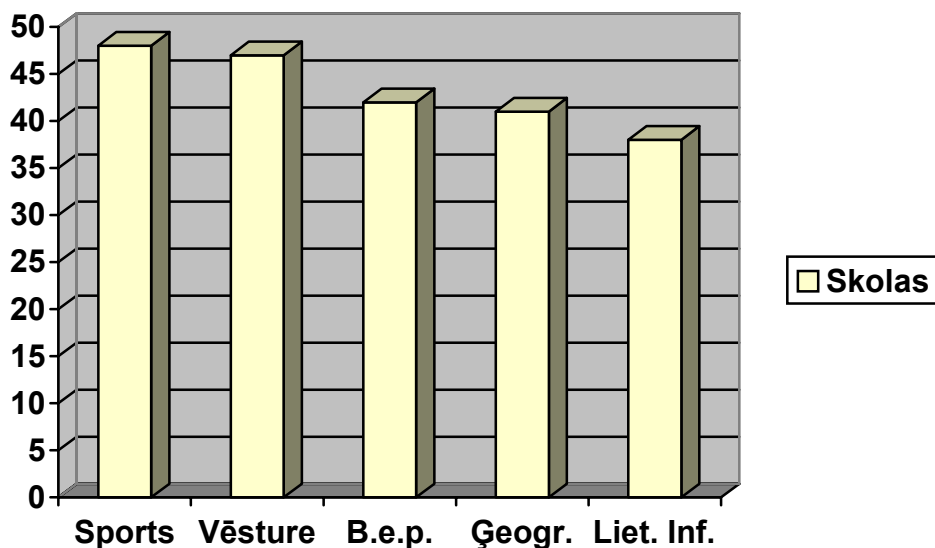
“Mācību programma ir kā modelis. Pirms modeļa veidošanās mums jāsaprot, ko mēs gribam. Ja mēs vēlamies vairāk saglabāt nacionālās identitātes vērtības – izmantojam 40% šajā kontekstā svarīgu priekšmetu pasniegšanai dzimtajā valodā. Gribam vairāk uz karjeru orientētu iznākumu – studijām svarīgākus priekšmetus pasniedzam latviski. Svarīgi ir arī, ja tā ir humanitāra, matemātikas un dabaszinību, vispārīgā izglītība vai

profesionālā virziena klase. Vienmēr jāorientējas uz vēlamo rezultātu.” (Ligita Grigule, Izglītības sistēmas attīstības projekta konsultante, personīga saziņa 2004. gada 7. maijā).

Vēl viens kritērijs priekšmetu izvēlei pasniegšanai latviešu valodā ir nepieciešamība skolu beidzot, nokārtot valsts eksāmenus valodā.

Par pašu skolu kritērijiem, izvēloties priekšmetus pasniegšanai latviešu valodā, varam spriest no skolu iesniegtajiem priekšmetu sarakstiem. 2003. gada oktobrī, pirms tika pieņemti grozījumi Izglītības likumā par valodu lietojuma proporciju (Izglītības likums, 2004. gada februāris), Rīgas domes Izglītības, jaunatnes un sporta departaments apkopoja Rīgas mazākumtautību skolu izvēlēto priekšmetu sarakstus pasniegšanai latviešu valodā 10. klasē pēc 2004. gada 1. septembra.

Rīgas mazākumtautību skolu visbiežāk izvēlētie priekšmeti pasniegšanai latviešu valodā pēc 01.09.2004. 2003. g. oktobris (n=53)

Kā var secināt no šiem datiem, viens no principiem, izvēloties priekšmetus pasniegšanai latviešu valodā, lielākai daļai Rīgas skolu bija vieglāka nodarbību sagatavošana (mazāks nepieciešamās leksikas apjoms – sports) vai mazāks stundu skaits (lietišķā informātika, biznesa ekonomiskie pamati). Izņēmums ir vēsture un ģeogrāfija, tomēr tieši šajos priekšmetos pastāv vairāki mācīblīdzekļi pasniegšanai otrā valodā, tai skaitā LVAVP sagatavotie mācību līdzekļi, kā arī šos priekšmetus skolas pasniedza latviski jau agrāk. Pēc kopējā stundu skaita vēsture un ģeogrāfija ir pietiekoši apjomīgi, lai tajos noliktu valsts eksāmenus, tomēr šie nav priekšmeti, kuriem liela daļa skolu un vecāku piešķir lielāku nozīmi, salīdzinot ar matemātiku un dzimto valodu. Savukārt, bieži tieši matemātiku, fiziku un ķīmiju skolas izvēlējās bilingvālai pasniegšanai 10. klasē: 27 skolas izvēlējās matemātiku, 26 skolas - fiziku un 24 skolas - ķīmiju (Rīgas domes Izglītības, jaunatnes un sporta departaments, 2003. gada 10. oktobris).

Ņemot vērā jaunās likuma prasības (3/5 mācību stundu latviešu valodā vai svešvalodas), skolas bija spiestas pārstrādāt mācību plānus, jo izvēlētie priekšmeti kopā ar latviešu

valodu un literatūru un svešvalodām bieži nesastādīja 3/5 no mācību stundu skaita. Tomēr 2003. oktobra dati liecina par zināmu tendenci atvieglot skolai normatīvo aktu prasību ievērošanu, izvēloties pasniegšanai valsts valodā “vieglākos” priekšmetus. *Šie dati neliecina par dominējošo tendenci pieiet mācību valodu lietojuma plānošanai kā bilingvālās izglītības turpinājumam vidusskolā.*

Līdzīga tendence ir redzama arī Rīgas domes Izglītības, jaunatnes un sporta departamenta vadītāja E. Vēbera atklātajā vēstulē, kuras mērķis ir uzskatāmi parādīt, ka “izmaiņas, kas paredzētas mazākumtautību 10. klasēs š.g. 1. septembrī, attiecas uz 10%-12.8% no kopējā stundu skaita; respektīvi skolām ir jābūt gatavām mācīt latviski vēl tikai dažus mācību priekšmetus” (Vēbers 2004). Procentuālais priekšmeta īpatsvars mācību plānā nav vienīgais kritērijs, pēc kura būtu jāplāno valodas lietojumu 10. klasē. Svarīgi izvērtēt, vai pamatskolā īstenotais bilingvālās izglītības modelis sagatavo skolēnus vidējās izglītības programmā paredzētajam valodu lietojumam – piemēram, skolēns, kas pamatskolā mācījās pēc 4. programmu parauga, var sastapties ar grūtībām, ja 10. klasē viņam būs jāapgūst visi profilējošie priekšmeti latviešu valodā.

Ņemot vērā, ka aptaujātie eksperti viennozīmīgi norāda uz to, ka mācības divās vai vairākās valodās arī vidusskolas posmā ir bilingvāla izglītība, pārmaiņu galarezultāti ir tieši atkarīgi no tā, vai skolai ir mērķtiecīga un metodiski pamatota stratēģija bilingvālās izglītības turpināšanai pēc 9. klasēs.

Valodu lietojuma proporcijas ievērošanas kontrole

Uz doto brīdi Izglītības un zinātnes ministrija paredz kontrolēt normatīvo aktu noteiktās valodu lietojuma proporcijas ievērošanu mazākumtautību skolas 10. klasē caur nošķirtā valodu lietojuma principu. Kā paskaidroja IZM Sabiedrības integrācijas departamenta vadītāja Evija Papule, mācību programmas tiek licencētas balstoties uz to, ka katrai mācību stundai plānā ir norādīta pasniegšanas valoda – latviešu vai dzimtajā, un to stundu skaits, kas notiek dzimtajā valodā, nedrīkst pārsniegt 2/5 no mācību stundu skaita. Šis princips atvieglo Izglītības valsts inspekcijas darbu, kontrolējot likuma prasību ievērošanu (personīga saziņa 2004. gada 30. aprīlī).

Tanī pašā laikā visi aptaujātie eksperti, izņemot divus, kas strādā skolās, norāda, ka stingra katrās stundas mācību valodas kontrole nav labākais veids, kā nodrošināt pasniegšanas kvalitāti un otrās valodas apguves mērķu sasniegšanu, un norāda, ka pastāv vairāki veidi, kā nodrošināt nepieciešamās valodu lietojuma proporcijas mācību saturā.

Pēc dažu ekspertu domām, valodu lietojuma kontroles veida izvēle ir svarīga, jo nepareizi izvēlēta kontroles metode var būt demotivējoša: “Varbūt tie 60 % paradīsies, ņemot vērā tekstus latviešu valodā, ko bērni lasa nodarbībās? Es esmu pret tāda veida inspekciju, kas ar hronometru rokā kontrolē stundu skaitu. Skolai vajadzētu ļaut pašai izvēlēties modeli, kā organizēt 60% - varbūt papildus nodarbības ārpus klases, pulciņi, varbūt klases audzinātājs runa ar viņiem latviski, varbūt interešu pulciņš tiem skolēniem, kas vēlas pēc tam studēt eksaktus priekšmetus latviešu valodā. Protams, nevajadzētu ļaut vienkārši

neko nedarīt. Bet svarīgi turēt prātā mērķi – un mērķim jābūt integrācijai, nevis kontrolei vai vēlmei atriebties” (Ligita Grigule, personīga saziņa 2004. gada 7. maijā).

IZM un IVI piedāvātie kontroles veidi tiek papildināti ar neformālām norādēm uz ne tik stingru kontroli konkrēto pārbaužu gadījumā: “Protams, arī ja skola norāda, ka stunda tiek pasniegta latviski, bet bērns kaut ko jauta krieviski, pasniedzējs var atbildēt krieviski, viņš pats pieņem lēmumu, kā profesionāli reaģēt. Piemēram, fizikā var kaut ko paskaidrot krieviski, arī ja plānā norādīts, ka priekšmets tiek pasniegts latviski. Tie nav meli, vienkārši izglītība ir pedagoģisks process, nevis politika” (Evija Papule, personīga saziņa 2004. gada 30. aprīlī). “Inspektors stingri nepieprasīs, ka neviens vārds nav mazākumtautības valodā. Bet protams, ja stunda pārsvarā ir mazākumtautības valodā, skolai uzdos mainīt situāciju” (Zigfrīds Grīnpauks, IVI direktors, personīga saziņa 2004. gada 21. maijā). Tāda pieeja var potenciāli veicināt dubultstandartus mazākumtautību skolās, kas jau notika jauno pamatskolu izglītības modeļu ieviešanas laikā (Silova 2002: 150).

Esošie mācību valodu lietojuma kontroles mehānismi koncentrējas uz mācību procesa organizācijas detaļām, nevis uz valodas apguves un izglītības kvalitātes mērķu sasniegšanas stratēģijām. Mācību procesa plānošanas detaļu kontrole (katra priekšmeta stundu procentuālā īpatsvara rūpīga aprēķināšana) nav vienīgais veids, kā varētu nodrošināt latviešu valodā apgūtās mācību vielas apjoma palielināšanos vidusskolā. Būtu ieteicams pilnveidot kontroles metodes, ņemot vērā mācību līdzekļu izmantošanu otrā valodā, kā arī pieļaujot viena priekšmeta mācīšanu divās valodās.

3. Skolu gatavība Izglītības likuma pārejas noteikumu 9. panta izpildei: sagatavotības vērtēšanas kritēriji un to kontrole

Apkopojot visu aptaujāto ekspertu atbildes, kā svarīgākie skolu gatavībai iezīmējās šādi kritēriji:

Skolotāju sagatavotība

Gan bilingvālās izglītības ekspertu, gan IZM struktūru pārstāvju vērtējumā noteicošā loma ir skolotāju sagatavotībai un spējai pasniegt priekšmetus bilingvāli vai latviešu valodā. Lielākā daļa ekspertu piedāvāja vismaz divus kritērijus skolu sagatavotības vērtēšanai, kas skara tieši skolotāju gatavību ieviest reformu. Tika piedāvāti šādi kritēriji, kas skar skolotāju sagatavotību:

- **Spēja izmantot zinātniski pamatotās bilingvālās izglītības metodikas.** Šo kritēriju kā vienu no svarīgākajiem nosauca vairāk nekā puse no aptaujātajiem ekspertiem. “Skola var mēģināt iet vieglāku ceļu, un tas nav ieteicams – vienkārši nomainīt krievu skolotāju pret latviešu skolotāju, ja ir problēmas ar valodu. Bet tas neko nelīdz – svarīga ir metodika, un nepieciešama ir tieši metodikas maiņa”

(Inga Pāvula, Izglītības attīstības centra eksperte, personīga saziņa 2004. gada 29. aprīli).

- **Skolotāju aktivitātes pakāpe jaunās metodikas apgūšanā un pieredzes apmaiņā:** “Gatavas ir tās skolas, kur skolotāji piedalījās tālākizglītībasursos, pieredzes apmaiņā un skolu sadarbības projektos, Sorosa Fonda Latvija projektā “Atvērtā skola”, svarīga ir starptautiskās sadarbības, starptautisko skolotāju nometņu pieredze” (Irina Maslo, LU Pedagoģijas un psiholoģijas fakultātes profesore, personīga saziņa 2004. gada 6. maijā)
- **Skolotāju motivācija, attieksme pret reformu:** *Apmēram puse no aptaujātajiem ekspertiem nosauca skolotāju motivāciju un gatavību ieviest reformu par svarīgāku skolas sagatavotības kritēriju.* Daži no aptaujātajiem ekspertiem pasvītroja, ka skolotāja uzdevums pārliecināt skolēnus par pārmaiņu nepieciešamību ir viens no grūtākajiem reformas izaicinājumiem: “Tur ir problēma ar skolotājiem. Ja skolotājs var to izdarīt, viņš izbalansēs kontroversiju. Iespējams, ka daudzi aizies no darba... Skolotāji veido vidi skolā.” Gatis Dilāns, sociolingvists, personīga saziņa 2004. gada 6. maijā). Svarīgs priekšnosacījums skolotāju motivācijai ir viņu līdzdalība skolās mācību programmas plānošanā, izpratne par pārmaiņu mērķiem.
- **Skolotāju latviešu valodas prasme** izrādījās samērā pretrunīgs kritērijs: daļa no aptaujātajiem ekspertiem uzskata, ka *ar latviešu valodas prasmi nepietiek, ja skolotājs nepārzina bilingvālās pasniegšanas metodiku.* Daļa no ekspertiem apgalvoja, ka ja skolotājs prot izmantot vizuālus un audio mācību līdzekļus, skolotāja valodas prasmei var nebūt liela nozīme. Savukārt, daži eksperti norādīja, ka latviešu valodas prasme ir nepieciešama un ieteica uzskatīt skolotāju proporciju, kas labi prot latviešu valodu, par vienu no svarīgiem skolu sagatavotības vērtēšanas kritērijiem.
- Nepieciešams atsevišķi izdalīt vēl vienu ar valodas prasmi saistītu prasību skolotājiem: daļa no ekspertiem, kas veica starptautisko ekspertīzi 2002. gadā un liela daļa šī pētījuma ietvaros aptaujāto ekspertu uzskata, ka ideālajā gadījumā skolotājiem, kas pasniedz priekšmetus bilingvāli (šajā kategorijā ietilpst priekšmeti, kurus pasniedz latviešu valodā mazākumtautību skolēniem, kuru dzimtā valoda nav latviešu), pašiem jābūt ar augstu bilingvisma pakāpi. Tas sakrīt ar T. Skutnabb-Kangas bilingvālā skolotāja definīciju (Skutnabb-Kangas, Cummins 1988: 217-231).

Izglītības un zinātnes ministrijas un Izglītības valsts inspekcijas kritēriji skolotāju sagatavotībai ir šaurāki:

IZM struktūru pārstāvji, runājot par skolotāju sagatavotību, pieminēja šādus kritērijus:

- skolotāju pieejamība (ne visām skolām ir visu priekšmetu skolotāji 2004./2005. mācību gadam) (Evija Papule, IZM Sabiedrības integrācijas departamenta vadītāja, personīga saziņa 2004. gada 30. aprīli).
- skolotāju latviešu valodas prasme (Evija Papule, IZM Sabiedrības integrācijas departamenta vadītāja, personiskā saziņa 2004. gada 30. aprīli).
- skolotāju psiholoģiska gatavība un motivācija ieviest reformu neskatoties uz politizētu situāciju sabiedrībā (Evija Papule, IZM Sabiedrības integrācijas

departamenta vadītāja, personīga saziņa 2004. gada 30. aprīli; Dace Namsone, Izglītības un eksamināciju centra direktora padomniece, personīga saziņa 2004. gada 7. maijā).

Savukārt, Izglītības valsts inspekcijas kritēriji skolotāju sagatavotības vērtēšanai ir atspoguļoti IVI procedūrās. Nodarbību hospitācijās izglītības pārvalžu metodiķi, izmantojot IVI izstrādātās veidlapas, pievērš uzmanību mācību materiālu pieejamībai un skolotāju latviešu valodas prasmei (tiek vērtēta nodarbības gaitā un intervijā ar skolotāju). Hospitācijas rezultātā skolotājam var ieteikt apmeklēt metodikas vai valodas kursus, vai piedalīties pedagoģiskās pieredzes apmaiņā ar citiem skolotājiem. IVI anketas skolu direktoriem iekļauj arī tādu kritēriju, ka skolotāju skaits, kas 2003. un 2004. gadā apmeklēja LVAVP metodikas un valodas kursus, tomēr šogad par *vidusskolas* skolotāju skaitu, kas sekmīgi apmeklēja tādus kursus, vēl nav precīzu apkopotu datu.

Salīdzinot IZM un IVI kritērijus ar ekspertu ieteiktajiem skolotāju vērtēšanas kritērijiem, var secināt, ka IZM un IVI pievērš salīdzinoši lielāku uzmanību skolotāju latviešu valodas prasmei, kas tiek vērtēta diezgan subjektīvi hospitācijas un interviju rezultātā, bet pievērš mazāku uzmanību skolotāju metodiskai sagatavotībai mācīt priekšmetu bilingvāli. Tas izriet no tā, ka normatīvie akti nenosaka bilingvālās mācīšanas prasības mazākumtautību vidusskolā. Bilingvālas pasniegšanas metodika netiek izdalīta kā atsevišķā svarīga kategorija, ko apstiprina arī intervijas.

Ka atzīmēja IVI direktors Z. Grīnpauks, “Uz bilingvālās pasniegšanas metodēm mēs nefokusējamies. Vidusskolā likums nenosaka bilingvālu pasniegšanu. Protams, praksē tā notiek un notiks, inspektori strikti nepieprasīs, ka neviens vārds nav dzimtajā valodā.” Ņemot vērā šo atziņu, varam secināt, ka bilingvālo izglītību mazākumtautību vidusskolā IZM un IVI neuzskata par likumsakarīgu mācību procesa organizācijas principu, bet drīzāk par nejaušību.

Ja bilingvālās pasniegšanas metodika, izejot no ekspertu ieteikumiem, tiek pieņemta kā skolotāju sagatavotības vērtēšanas kritērijs, *būtu jāpapildina arī IVI nodarbību hospitācijas metodika.* Vērtīgs metodisks avots, kuru varētu izmantot šim nolūkam, ir LVAVP kursu pasniedzēju monitoringa metodika. Kaut gan tās mērķa grupa ir pieaugušo izglītībā strādājošie pedagogi, LVAVP monitoringa metodika ietver vairākus kritērijus, kas būtu izmantojami arī vidusskolas skolotāju darba vērtēšanā, piemēram, pasniedzēja prasmi strādāt ar interaktīvam metodēm un korektu attieksmi pret kultūru daudzveidību klasē un izglītojamo daudzveidīgajiem sociālajiem apstākļiem.

Ņemot vērā, ka šobrīd ne LVAVP, ne IVI nav pilnīgu apkopoto datu par visiem *vidusskolas* priekšmetu skolotājiem, kas apmeklēja bilingvālo mācību metožu kursus, ir grūti spriest, cik lielā mērā skolas ir gatavas 1. septembrim, ja bilingvālās pasniegšanas metodika tiek pieņemta kā viens no skolotāju sagatavotības kritērijiem.

Skolas sagatavotība: vide, līdzdalība un mācību procesa plānošana

- Liela daļa aptaujāto ekspertu uzskata, ka starp svarīgajiem skolas sagatavotības kritērijiem ir **padziļināta pašnovērtējuma esamība un visu mācību procesā**

iesaistīto pušu līdzdalība skolas spēju pašnovērtējumā un vidējas izglītības programmas apspriešanā:

“Svarīga ir līdzdalība mācību plānošanas procesos: vai skolā ir notikušas sapulces par skolas vidējās izglītības programmu un no tās izrietošo mācību plānu? Vai tajās piedalījās visi programmas īstenošanā iesaistītie skolotāji, vai tika pieaicināti skolēnu vecāki? Vai sapulces protokolēja?” (Irina Maslo, personiskā saziņa)

- **Attieksme pret reformu un psiholoģiskā vide skolā.** Saskaņā ar vairāku aptaujāto ekspertu viedokļiem, svarīga ir ne tikai skolotāju, bet arī skolēnu un viņu vecāku attieksme pret pārmaiņām mazākumtautību izglītībā un motivācija apgūt priekšmetus latviski. Ņemot vērā IVI datus par vecāku visai rezervētu attieksmi, *skolu sagatavotības vērtējumā būtu jāiekļauj skolas, pašvaldības un IZM veiktie pasākumi vecāku informēšanai un iesaistīšanai mācību procesa plānošanā.*
- Skolā īstenojamām bilingvālās izglītības modelim atbilstošā **valodas vide.** Tā, daži eksperti apgalvo, ka ja skola pamatskolas klasēs īsteno 1. modeli, skolā jābūt latviskai videi, ja īsteno 2. – jābūt pilnīgam līdzsvaram starp latviešu valodas un dzimtās valodas vidi skolā, un līdzīgo vidi vēlams nodrošināt vidusskolas posmā.
- Kā kompleksu skolas sagatavotības vērtēšanas metodi liela daļa aptaujāto ekspertu piedāvā **monitoringu.** Tas, apkopojot dažādu ekspertu atziņas, varētu ietvert: 1) bilingvālās izglītības modeļu efektivitātes monitoringu pamatskolā, 2) mācību procesa monitoringu vidusskolā: “Vismaz 1 nedēļu jāseko līdzīgai darbībai skolā – tad var spriest, vai skola ir gatava” (Aija Priedīte, personīga saziņa 2004. gada 18. maijā). Tāda monitoringa ieviešana prasītu lielākus resursus un laiku, nekā vienreizējas nodarbību hospitācijas, bet ļautu *izvērtēt ne tikai atsevišķo skolotāju valodas un metodikas prasmi, bet arī bilingvālās izglītības turpināšanas stratēģijas esamību vai neesamību skolā, kā arī skolas kolektīva motivāciju ieviest pārmaiņas.* Gadījumos, ja skolas sagatavotība jaunās valodu lietojuma proporcijas ieviešanai saskaņā ar šiem kritērijiem izradītos neapmierinoša, IZM būtu individuāli jāstrādā ar skolu, saskaņojot pārejas perioda termiņus un pasākumu sarakstu skolas sagatavošanai.

Skolēnu latviešu valodas prasme

Daļa no aptaujātajiem ekspertiem kā atsevišķu skolas sagatavotības kritēriju neizdalīja skolēnu latviešu valodas prasmi, kaut gan daži izteica pārliecību, ka lielai daļai mazākumtautību skolēnu 10. klasē latviešu valodas prasme ir jau “laba” vai “pietiekoša”. Turpretim IZM struktūru pārstāvji tieši skolēnu latviešu valodas prasmi minēja kā vienu no argumentiem, kāpēc pasniegšanas valodu proporcijas 3/5 un 2/5 ieviešana mazākumtautību skolas 10. klasē ir iespējama jau šogad:

“Atlikt reformu ir tas, uz ko dažas skolas cer. Bet es domāju, skolēni no tā nebūs ieguvēji. Es redzēju, ka skolēni atklātā stundā runā latviski, viss bija kārtībā. Viņi diezgan labi saprot latviešu valodu” (Dace Namsone, Izglītības un eksamināciju centra direktora padomniece, personīga saziņa 2004. gada 7. maijā).

Skolēnu gatavība mācīties latviešu valodā ir arī viens no svarīgākajiem kritērijiem Izglītības valsts inspekcijas pieejā reformas ieviešanas kontrolei. Mazākumtautību skolēnu aptaujas tika veiktas gan 2003. gadā, gan 2004. gadā. Kā 2004. gada 20. maijā paziņoja Izglītības valsts inspekcija (IVI), lai arī gandrīz visi Rīgas mazākumtautību skolu direktori inspekcijai norādījuši, ka skolas ir gatavas no 1.septembra sākt mācības galvenokārt latviešu valodā, skolēnu aptauja liecina, ka 30% skolēnu nejūtas gatavi pārejai uz mācībām latviešu valodā un reformu neatbalsta arī 60% bērnu vecāku (BNS 20.05.04.). Skolēnu gatavība mācīties latviešu valodā tiek vērtēta pārsvarā pēc 9. un 10. klašu skolēnu aptaujām, pie tam katrā skolā tiek aptaujāti tikai vienas 9. un vienas 10. klases skolēni. Šie dati, iespējams, dod pietiekoši reprezentatīvu priekšstatu par skolēnu subjektīvu gatavību mācīties valsts valodā, bet skolēnu praktiskās spējas apgūt priekšmetus valsts valodā netiek sistemātiski monitorētas.

Mācību līdzekļi

Mācību līdzekļu pieejamība ir kritērijs, uz kuru norādīja gan IZM pārstāvji, gan daži no aptaujātajiem ekspertiem. Puse no tiem norādīja uz atbilstošu mācību līdzekļu pieejamību kā uz skolas sagatavotības kritēriju, tomēr izteica ļoti atšķirīgus vērtējumus par to, kādi mācību līdzekļi ir uzskatāmi par atbilstošiem. Ņemot vērā, ka bilingvālai izglītībai daļēji tiek izmantoti arī mācību grāmatas latviešu valodā, ar kurām strādā latviešu mācībvalodas skolās, un ka tieši mācību līdzekļu iegādei mazākumtautību skolu 10. klasēm šogad ir piešķirts daudz lielāks finansējums uz vienu skolēnu nekā latviešu mācībvalodas skolām (Modra Jansone, Rīgas domes izglītības, jaunatnes un sporta departamenta skolu apakšvirziena galvenā speciāliste, personīga saziņa 2004. gada 17. maijā), var secināt, ka visu skolu minimālu nodrošinājumu ar nepieciešamajiem mācību līdzekļiem ir vieglāk panākt, nekā visu skolu nodrošinājumu ar bilingvālā priekšmetu mācīšanā kompetentiem skolotājiem. Tomēr nepieciešams ņemt vērā **atšķirības skolu metodiskā sagatavotībā darbam ar jaunajiem mācību līdzekļiem**. Dažas skolas jau sen patstāvīgi izstrādā metodisku literatūru un mācību līdzekļus bilingvālajai mācīšanai (piemēram, Aļijevs, Kaže 1999), tomēr viņu izstrādātie līdzekļi ne vienmēr ir pieejami citām skolām.

Atsevišķa problēma ir mācību līdzekļi terminoloģijas apgūšanai otrā valodā. Daži no aptaujātajiem ekspertiem norāda, ka pirms pārejas uz matemātikas un dabaszinību apguvi latviešu valodā būtu nepieciešams apgūt attiecīgo **priekšmetu bāzes terminoloģiju**, tomēr ne visos priekšmetos pastāv šim nolūkam izstrādātie mācību līdzekļi.

III. Secinājumi

Lai arī Izglītības likuma prasība pasniegt 2/3 no mācību stundām latviešu valodā un svešvalodās pati par sevi neierobežo skolas iespējas ieviest 10. klasē metodiski pamatotu priekšmetu mācīšanu, kas nodrošinātu priekšmeta un valodas apguvi, šī likuma norma arī neievieš prasības, kas nodrošinātu apzinātu pieeju bilingvālajai izglītībai vidusskolā. Rezultātā *bilingvisms mazākumtautību vidusskolā, atšķirībā no pamatskolas, nav izvirzīts kā politikas mērķis, un politikas ieviešanas institūcijas skatās uz bilingvālu pasniegšanu kā uz blakusfaktoru, nevis kā uz vienu no politikas ieviešanas principiem.*

Skolotāju, kas 2004. gada 1. septembrī sāks mācīt priekšmetus latviešu valodā vai divās valodās, bilingvālās mācīšanas prasme nav sistemātiski izziņāta Izglītības un zinātnes ministrijas un Izglītības valsts inspekcijas līmenī. Līdz ar to, nevar pilnīgi pamatoti spriest par skolu spējām ieviest 3/5 mācību stundu mācīšanu valsts valodā, ievērojot bilingvālās mācīšanas metodes. Savukārt, priekšmetu mācīšana latviešu valodā neievērojot šīs metodes var negatīvi ietekmēt priekšmeta un valodas apguvi.

Esošie IZM un Izglītības valsts inspekcijas (IVI) skolas sagatavotības kritēriji neietver rādītājus, kas liecina par līdzdalības principa ievērošanu mācību programmu plānošanā 10. klasei, kas, ņemot vērā sabiedrības pretrunīgo reakciju uz iecerētajām pārmaiņām un skolotāju un skolēnu iesaistīšanos protesta akcijas, var nozīmēt, ka netiks ņemtas vērā atšķirības direktora, skolas kolektīva un vecāku vērtējumā par skolas sagatavotību. Jaunu valodas lietojuma proporciju ieviešana priekšmetu mācīšanā var izrādīties neefektīva tajos gadījumos, kur saglabāsies skolotāju negatīva attieksme pret pasniegšanu latviešu valodā.

Pašlaik izglītības politikas ieviešanas iestādes paredz kontrolēt stundu skaitu mācību plānā, kas tiek pasniegtas valsts valodā vai dzimtajā valodā. Šī pieeja neņem vērā bilingvālās mācīšanas metožu daudzveidību un individuālas atšķirības starp skolēniem valodas prasmes līmenī. Esošā kontroles sistēma var veicināt dubultstandartu pieeju mazākumtautību skolās, kad daļa no skolas darba ir ieguldīta tikai normatīvo aktu prasību ievērošanā, bez sakara ar kvalitatīvām izmaiņām mācīšanas metodēs un mācību procesa organizācijā.

Pašreizējie kontroles mehānismi (vispārējās vidējās izglītības mazākumtautību programmu licencēšana, Izglītības valsts inspekcijas pasākumi) koncentrējas uz mācību procesa organizācijas detaļām, nevis uz vēlamu rezultātu sasniegšanas stratēģijām. No efektīvas politikas ieviešanas viedokļa, labāk būtu kontrolēt nevis procesa organizācijas detaļas, bet pārmaiņu ieviešanas stratēģiju (skolu izveidotās vispārējās vidējās izglītības programmas no bilingvālās metodikas viedokļa) un tās rezultātus vai starprezultātus (izmaiņas skolēnu latviešu valodas prasmes līmenī pēc 10., 11. un 12. klases).

Visu procesā iesaistīto pušu līdzdalība stratēģijas izstrādē ir svarīgs priekšnosacījums, lai iecerētās pārmaiņas būtu efektīvas un tiktu pieņemtas sabiedrībā. Izglītības likuma normu ievērošana pati par sevi nevar būt stratēģijas mērķis, mērķiem ir jābūt saistītiem ar

skolēnu izglītības kvalitāti. Skolotāju un skolēnu vecāku iesaistīšana visos savas skolas vidējās izglītības programmas izstrādes posmos ir svarīgs priekšnosacījums, lai skolas pārmaiņu stratēģija 2004./5. – 2007./8. mācību gadam izradītos veiksmīga.

IV. Ieteikumi

- I. Visi aptaujātie eksperti viennozīmīgi vērtē izglītību ar tādu valodu lietojuma proporciju, kuru nosaka Izglītības likuma Pārejas noteikumi, kā **bilingvālo izglītību**. Līdz ar to, būtu vēlama bilingvālās izglītības metožu mērķtiecīga izmantošana arī mazākumtautību vidusskolās.
 - Nepieciešams nodrošināt mazākumtautību vidusskolā mācīšanas metodes, kas tiek balstītas uz bilingvālās izglītības metodēm, un Izglītības un zinātnes ministrijas un ISEC līmenī izstrādāt rekomendācijas bilingvālās izglītības turpināšanai 10.-12. klasē.
 - Nepieciešams apzināt, cik daudzi no mazākumtautību *vidusskolu* skolotājiem, kas 2004./5. mācību gadā mācīs priekšmetus latviešu valodā, sekmīgi apmeklēja bilingvālās pasniegšanas metodikas kursus (LVAVP, SIC, citus) vai intensīvi piedalījās pieredzes apmaiņā par bilingvālās pasniegšanas metodēm, un nodrošināt tiem priekšmetu skolotājiem, kuriem nav minētās pieredzes, bilingvālās metodikas kursus līdz 2004. gada 1. septembrim.

- II. Atšķirībā no analogiska parauga mazākumtautību pamatizglītības programmām, vispārējās vidējās izglītības mazākumtautību programmu paraugs nepiedāvā konkrētus modeļus bilingvālās izglītības turpināšanai vidusskolā. Tajā paša laikā, arī bilingvālās mācīšanas jomā pastāv nepieciešamība nodrošināt pēctecības principu pārejā no pamatskolas uz vidusskolu un plānot valodu lietojumu, izejot no programmas mērķiem un metodikas principiem. Ņemot vērā, ka visi, izņemot vienu aptaujāto ekspertu, neviennozīmīgi vērtē skolu spējas izveidot individuālas, zinātniski pamatotas bilingvālās izglītības programmas vidusskolai, būtu nepieciešams:
 - Nostiprināt normatīvajos aktos mazākumtautību skolu tiesības pilnā apjomā saņemt nepieciešamo metodisko palīdzību savu vidējās izglītības programmu pilnveidošanai jau 2004. gada vasarā. Iespējams, ka šādas normas ievērošana prasītu no IZM, ISEC un pašvaldībām izveidot papildus štata vietas, tomēr tas būtiski uzlabotu skolu izredzes ievērot Izglītības likuma prasības bez negatīvas ietekmes uz vidusskolnieku izglītības kvalitāti. Tāda pienākuma iekļaušana normatīvajos aktos pēc iespējas augstākā līmenī (likumā) palielinātu mazākumtautību skolu un vecāku uzticēšanos valsts pārvaldes vēlmei un spējai neupurēt izglītības kvalitāti politiski pieņemto lēmumu vārdā.

- Ievērojot šīs jaunās normas prasības, IZM būtu jāizvērtē bilingvālās izglītības ieviešanas rezultāti pamatskolā (ietekmi uz skolēnu akadēmiskajiem panākumiem un otrās valodas prasmi), veicot pilnvērtīgu bilingvālās izglītības modeļu monitoringu, un jāņem vērā šāda monitoringa rezultāti, izstrādājot rekomendācijas bilingvālās izglītības programmu plānošanai vidusskolā.
- III. Ekspertu un IZM struktūru piedāvātie skolu sagatavotības kritēriji būtiski atšķiras.
- Ņemot vērā ekspertu ieteikumus, būtu jāpapildina IVI skolu sagatavotības vērtēšanas metodika, iekļaujot tajā skolotāju bilingvālās pasniegšanas metodikas prasmes un skolotāja starpkultūru pasniegšanas prasmes novērtēšanu, vadoties pēc LVAVP LAT2 pasniedzēju monitoringa metodikas.
 - Nepieciešams apzināt, cik lielā mērā skolotāji un skolēnu vecāki tika iesaistīti mācību programmas vidusskolai plānošanas procesā, vai skolotāju un vecāku viedokļi tika apzināti un vai skolas kolektīva un vecāku pašnovērtējums par skolas gatavību ieviest priekšmetu pasniegšanu pārsvarā valsts valodā sakrīt ar direktora iesniegto skolas pašnovērtējumu. Skolu sagatavotības novērtējumā būtu jāiekļauj skolas, pašvaldības un IZM veiktie pasākumi vecāku informēšanai un iesaistīšanai mācību procesa plānošanā.
- IV. *Balstoties uz papildinātā skolu sagatavotības kritēriju saraksta, nepieciešams atkārtoti apzināt, cik lielā mērā skolas ir gatavas ieviest pasniegšanas valodu proporciju 3/5 un 2/5 jau 2004. gada 1. septembrī, ievērojot bilingvālās pasniegšanas metodiku priekšmetu pasniegšanā. Gadījumā, ja skolas metodiskā sagatavotība ir ļoti nepilnīga un skolas kolektīvs un vecāki nav motivēti iecerētām pārmaiņām, IZM būtu jāstrādā ar skolu individuāli, piedāvājot metodisku palīdzību un iesaistot visus skolotājus un vecāku pārstāvjus pārejas plāna izstrādē. Šajā gadījumā būs nepieciešamas specifiskas atrunas normatīvo aktu līmenī, kas ļautu skolai pāriet uz 3/5 mācību stundu pasniegšanu valsts valodā 10. klasē līdz 2007./8. mācību gadam.*
- V. *Nepieciešams pārskatīt valodu lietojuma proporcijas ievērošanas kontroles metodi. Pašlaik IZM un IVI paredz kontrolēt stundu skaitu mācību plānā, kas tiek pasniegtas valsts valodā vai mazākumtautības valodā. Tomēr mācību procesa plānošanas detaļu kontrole (katra priekšmeta stundu procentuālā īpatsvara rūpīga aprēķināšana) nav vienīgais veids, kā varētu nodrošināt latviešu valodā apgūtās mācību vielas apjoma palielināšanos vidusskolā. Ņemot vērā bilingvālās pasniegšanas metožu daudzveidību, būtu jāparedz elastīgāka kontroles metode, kas koncentrētos nevis uz procesa detaļām, bet uz rezultātiem. IZM un IVI uzmanības fokusā vajadzētu būt bilingvālās izglītības stratēģijām vidusskolā, kā arī starprezultātiem – skolēnu zināšanu un valodas prasmes līmeņa pārbaudēm.*

Izmantotā literatūra

Latvijas Republikas Izglītības likums
Izglītības attīstības koncepcija 2002.-2005. gadam

- Aļijevs, R. un Kaže, N. (1999) *Bilingvālā izglītība. Modelēšanas mēģinājums*. Rīga: Rīgas pilsētas skolu valde.
- Aršavskaja, T., Gušins, V. un Pimenovs, I. (2000) *Obrazovanie na ruskom jazike v Latvijā*. *Obrazovanie I Karjera*, 12 (063), 7-8 lpp.
- Batelāns, P. (2002) *Bilingvālā izglītība: Latvijas situācijas salīdzinošā analīze*. I. Dedze (red.), *Bilingvālā izglītība Latvijā: starptautiskā ekspertīze*. Rīga: Sorosa Fonds-Latvija, 15.-39. lpp.
- Beikers, K. (2002) *Bilingvisma un bilingvālās izglītības pamati*. Rīga: Nordik.
- Buhvalovs, V., Pliners, J. (2000) *Problemi I perspektivi integracii učašihsia škol nacionalnih menšinstv v latvijskoje obščestvo*. Rīga: Eksperiment.
- Čumaka, L. (2002) *Bilingvālās izglītības modeļi Latvijā: skats no Baltkrievijas*. I. Dedze (red.), *Bilingvālā izglītība Latvijā: starptautiskā ekspertīze*. Rīga: Sorosa Fonds-Latvija, 118.-137. lpp.
- Djačkova, S. (2003) *Latviešu valodas zināšanas un sabiedrības integrācija*. Rīga: PROVIDUS.
- Hausens, A. (2002) *Konteksta, galaprodukta un darbības mainīgie lielumi bilingvālajā izglītībā Latvijā*. I. Dedze (red.), *Bilingvālā izglītība Latvijā: starptautiskā ekspertīze*. Rīga: Sorosa Fonds-Latvija, 92.-117. lpp.
- Kraufords, A.N. (2002) *Bilingvālā izglītība Latvijā*. I. Dedze (red.), *Bilingvālā izglītība Latvijā: starptautiskā ekspertīze*. Rīga: Sorosa Fonds-Latvija, 40.-62. lpp.
- Markus, D., Grīnfelds, A. un Švinks, U. (2002) *Bilingvālās izglītības ieviešanas izpēte: skolotāju darbs 2000-2001*. Rīga: IZM.
- Pedersena, K.M. (2002) *Vienotības meklējumi*. I. Dedze (red.), *Bilingvālā izglītība Latvijā: starptautiskā ekspertīze*. Rīga: Sorosa Fonds-Latvija, 63.-91. lpp.
- Silova, I. (2002) *Bilingvālās izglītības teātris: mazākumtautību izglītības reformas aizkulises*. I. Dedze (red.), *Bilingvālā izglītība Latvijā: starptautiskā ekspertīze*. Rīga: Sorosa Fonds-Latvija, 138.-153. lpp.
- Skutnabb-Kangas, T., Cummins, J.(1988) *Minority Education. Multilingual Matters*. pp.217-231.
- Vēbers, E. (2004) *Atklātā vēstule*

Pielikums 1

Intervija ar ekspertu: jautājumi

- 1) Kā būtu jāturpina apmācības valodu lietojuma reforma mazākumtautību izglītībā pēc 9. klases? Vai būtu pareizāk pasniegt daļu no priekšmetiem bilingvāli, strukturējot valodas maiņu katras nodarbības ietvaros, arī vidusskolā? Vai tomēr ir attaisnots princips, kad tiek piedāvāts pasniegt daļu no stundām tikai latviešu valodā, daļu – tikai mazākumtautības valodā?
- 2) Vai ir ieteicama pēkšņa pārēja uz obligātā vai profilējošā priekšmeta pasniegšanu citā valodā, ja agrāk tas vienmēr tika pasniegts dzimtajā valodā? Vai tomēr pa vidu ir nepieciešams posms, kad šis priekšmets tiek pasniegts bilingvāli?
- 3) Vai visi 4 bilingvālās izglītības modeļi pamatskolai vienlīdz labi sagatavo skolēnus obligāto un profilējošo priekšmetu apguvei latviešu valodā 10. klasē? Kādus priekšmetus var uzskatīt par “sarežģītājiem” vai mazāk piemērotiem apguvei otrā valodā?
- 4) Pēc kādiem kritērijiem, pēc Jūsu domām, var spriest par skolas gatavību palielināt stundu skaitu latviešu valodā un svešvalodās līdz 60 % 10. klasē? Kādi ir skolas un skolotāju sagatavotības svarīgākie rādītāji?
- 5) Vai ir kāds noteikts princips, pēc kura Jūs ieteiktu sadalīt valodu lietojumu nodarbībās 10. klasē ?

Pielikums 2

Eksperti, kuru atbildes ir apkopotas pētījumā

Romāns Aljevs, Rīgas klasiskās ģimnāzijas direktors, grāmatas “Bilingvālā izglītība. Modelēšanas mēģinājums” līdzautors.

Gatis Dilāns, MA, sociolingvists, Ekonomikas un kultūras augstskolas lektors.

Ligita Grigule, IZM un Pasaules bankas Izglītības sistēmas attīstības projekta Mācību priekšmetu standartu komponenta konsultante.

Irina Jemeljanova, IZM un Pasaules bankas Izglītības sistēmas attīstības projekta Politikas kapacitātes komponenta vadītāja.

Dr. Irina Maslo, LU Pedagoģijas un psiholoģijas fakultātes profesore, vairāku bilingvālās izglītības pētījumu autore, kuras izstrādātie bilingvālās izglītības modeļi kļuva par Mazākumtautību pamatizglītības programmu paraugu pamatu.

Inga Pāvula, LU Pedagoģijas un psiholoģijas fakultātes Izglītības zinātņu nodaļas lektore, agrāk Sorosa Fonda - Latvija projekta "Atvērtā skola" skolu apakšprogrammas koordinatore.

Dr. Kristina Breta Paulstone (Christina Bratt Paulston), emeritēta lingvistikas profesore Pitsburgas universitātē, ASV.

Dr. Aija Priedīte, filoloģe, LAT2 un bilingvālās izglītības metodiku autore, Latviešu valodas apguves valsts programmas direktore.

Natālija Rogaleva, Rīgas 22. vidusskolas direktore, darba pieredze mazākumtautību skolā - 16 gadi.

Rota Vizule, Rīgas ukraiņu vidusskolas direktora vietniece mācību darbā, pedagoģiskā darba pieredze 30 gadi, no tiem lielākā daļa.